

УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМ ПРОФІЛАКТИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

У статті аналізуються кількісні показники впровадження профілактичних програм за кордоном, а також досвід реалізації та впровадження програм профілактики агресивної поведінки підлітків з точки зору різних категорій підлітків в Україні: неповнолітні правопорушники до досягнення віку відповідальності; неповнолітні правопорушники, які досягли віку кримінальної відповідальності та отримали судові вироки; підлітки, які вчинили насильство в сім'ї; учні загальноосвітніх шкіл, які виявляють ознаки агресивної поведінки, чинять насильство щодо однолітків, але по за межами адміністративної або кримінальної відповідальності; підлітки, які опинилися у складних життєвих обставинах, бездоглядні та безпритульні підлітки.

Ключові слова: профілактична програма, неповнолітні правопорушники до досягнення віку відповідальності; неповнолітні правопорушники, які досягли віку кримінальної відповідальності та отримали судові вироки; підлітки, які вчинили насильство в сім'ї; учні загальноосвітніх шкіл, які виявляють ознаки агресивної поведінки, чинять насильство щодо однолітків, але по за межами адміністративної або кримінальної відповідальності; підлітки, які опинилися у складних життєвих обставинах, бездоглядні та безпритульні підлітки.

Постановка проблеми. В умовах сучасного суспільства, нестабільної соціально-економічної та політичної ситуацій у світі, та в Україні зокрема, все актуальнішим стає впровадження різноманітних програм із профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі. Зокрема, подолання агресивної поведінки, стигми та дискримінації, скоєння правопорушень серед підлітків та формування в них навичок вирішення конфліктних ситуацій є пріоритетними напрямками профілактичної роботи в усьому світі.

Тому в наш час упровадження комплексних програм профілактики є актуальним як за кордоном, так і в нашій країні. Вирішення проблеми агресивної поведінки підлітків у різних країнах покладено як на державні органи, так і на громадські організації.

Аналіз актуальних досліджень. Зараз у Європі діє 192 корекційні програми для агресорів у 19 країнах: Австрія (5 програм), Бельгія (3), Хорватія (1), Кіпр (1), Чехія (1), Данія (3), Фінляндія (1), Франція (22), Німеччина (66), Ірландія (4), Ісландія (1), Литва (1), Люксембург (1), Норвегія (16), Португалія (4), Словенія (1), Швеція (4), Іспанія (30), Велика Британія (7).

У Великій Британії діє понад 200 програм для жертв насильства й агресорів.

Варто відзначити, що в Північній та Західній Європі корекційних програм значно більше, ніж у Південній та Східній.

Перша корекційна програма для агресорів була започаткована у 1984

році. До 1995 року з'явилося ще 15 програм, і ще 20 – до 2000 року. Між 2001 і 2005 роками було розроблено ще 86 програм, і 33 – між 2006 і 2007.

Фінансування корекційних програм для агресорів за кордоном здійснюється з державного бюджету (33 %), з муніципальних фондів (28 %), з регіональних фондів (42 %), приватне фінансування (18 %).

У 75 % випадків проходження корекційної програми для агресорів визначається рішенням суду чи в межах інших актів правосуддя. У 25 % проходження програми є добровільним. У Великій Британії та Швеції корекційні програми часто діють у контексті пробації чи інших систем правосуддя. З 2004 року в Іспанії існує закон, відповідно до якого кожен агресор, який вчинив насильство, і який потрапив до місць позбавлення волі, має пройти корекційну програму.

За результатами аналізу 170 програм виявилось, що у 45 % з них застосовують методи когнітивної терапії та соціальні тренінги; 17 % програм базуються на системній сімейній терапії; 14 % – на методах психодинаміки; у 28 % програм використовують усі три підходи.

У корекційних програмах використовують як групову, так і індивідуальну роботу. Так, 151 програма реалізує індивідуальне консультування; 149 програм передбачає групову роботу; 59 програм – роботу з парами; 112 із 149 програм, що передбачають реалізацію групової роботи з агресорами, включають також індивідуальну роботу з ними.

Тривалість програм може варіюватись, так, наприклад, 40 % програм, що реалізують групову роботу, триває від 14 до 26 тижнів, 23 % – менше ніж 14 тижнів, 19 % – до 52 тижнів.

У більшості програм групової роботи передбачено участь 2 керівників групи. У 71 % програм групу ведуть гендерно змішані команди – чоловік і жінка.

Метою статті є аналіз українського досвіду впровадження профілактичних програм із різними категоріями підлітками, зокрема з підлітками з агресивною поведінкою, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації.

Методи дослідження: узагальнення теоретичних даних, аналіз, порівняння, синтез для визначення складових програм профілактики, контент-аналіз українського досвіду впровадження програм профілактики.

Виклад основного матеріалу. У контексті нашого дослідження вважаємо за потрібне проаналізувати програми профілактики агресивної поведінки в Україні таких категорій дітей і підлітків:

- неповнолітні правопорушники до досягнення віку відповідальності;
- неповнолітні правопорушники, які досягли віку кримінальної відповідальності та отримали судові вироки;
- підлітки, які вчинили насильство в сім'ї;

- учні загальноосвітніх шкіл, які виявляють ознаки агресивної поведінки, чинять насильство щодо однолітків, але поза межами адміністративної або кримінальної відповідальності;

- підлітки, які опинились у складних життєвих обставинах, бездоглядні та безпритульні підлітки.

Одним з органів, що здійснює профілактичну роботу з неповнолітніми правопорушниками до досягнення віку відповідальності є школи та ПТУ соціальної реабілітації. У низці шкіл та ПТУ соціальної реабілітації діють авторські програми.

Так, наприклад, на базі Свердловської школи соціальної реабілітації діє Психолого-педагогічна корекційно-розвиваюча програма з подолання агресивної поведінки підлітків, що була розроблена у 2009 році. Програма спрямована на роботу з підлітками, які мають агресивну поведінку та є вихованцями шкіл соціальної реабілітації. Метою даної програми є корекція агресивної поведінки підлітків у результаті цілеспрямованої педагогічної дії.

Основними завданнями цієї програми є: формування мотивації до самовиховання й саморозвитку, формування базових ціннісних орієнтацій, підвищення особистісної самооцінки, навчання підлітків комунікативним навичкам, формування вміння вирішувати конфлікт за допомогою конструктивних альтернатив, формування відповідальної поведінки й толерантного ставлення до оточуючих [5].

З неповнолітніми правопорушниками, які досягли віку кримінальної відповідальності та отримали судові вироки, працюють служба пробації та виховні колонії. Щодо реалізації профілактичних програм у службі пробації, то як таких програм не існує, переважно робота обмежується бесідами. На разі здійснюється процедура з адаптації та затвердження профілактичних програм, що були розробленими громадськими інституціями, як пробаційних програм. В окремих установах виконання покарань, тобто виховних колоніях, діють авторські програми профілактики агресивної поведінки, розроблені спільно з громадськими організаціями, та затверджені на рівні Державної пенітенціарної служби України.

Так, наприклад, у Мелітопольській виховній колонії для дівчат, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі діє Профілактична програма відповідальної партнерської поведінки. Метою цієї програми є підвищення рівня ресоціалізації дівчат, які звільняються з місць позбавлення волі, шляхом формування в них адекватних моделей сімейної та статевої поведінки, трансформації агресивних та/або віктимних форм поведінки.

Основними завданнями програми, що діє у Мелітопольській виховній колонії є: формування в учасників навичок самоаналізу, саморефлексії, визначення та переосмислення уявлень щодо власного Я-образу,

формування самоповаги, адекватної самооцінки як основи ефективних міжособистісних стосунків, корекція патологічних особистісних настанов, стереотипів і помилкових уявлень щодо міжособистісних стосунків, у тому числі з протилежною статтю, аналіз причин виникнення конфліктних ситуацій та шляхів їх розв'язання, розкриття поняття конструктивного та деструктивного конфлікту, формування адаптивних моделей статевої поведінки, формування навичок визначення та досягнення життєвих цілей, формування та визначення соціальних і професійних ролей [4].

Ще однією авторською програмою, що впроваджується з підлітками, які перебувають у конфлікті із законом і спрямованою на формування соціально-прийнятних моделей поведінки під час конфліктної ситуації є Програма «Вчимося керувати емоціями», що була розроблена під керівництвом Проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні». Цільовою групою програми є дівчата віком від 14 до 18 років, які перебувають у конфлікті із законом або належать до групи ризику, у яких спостерігається схильність до розвитку проблемної поведінки. Тривалість кожного заняття складає 90 хвилин.

Основними завданнями даної програми є:

- формування соціально-прийнятних форм поведінки в конфліктних ситуаціях;
- формування й розвиток навичок саморегуляції психоемоційного стану;
- формування усвідомленого ставлення до почуття гніву й навчання прийнятим способам його вираження;
- мотивація до позитивних змін поведінки.

Основними результатами програми під час її апробації на базі Мелітопольського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та Мелітопольської виховної колонії стали:

- позитивна динаміка змін поведінки дівчат (обмін інформацією з партнерськими організаціями);
- програма мала позитивні відгуки від учасниць і партнерів (доступність, корисність, веде до зміни ставлення, застосовна на практиці).

Крім того в Луганській області впроваджується авторська програма «Подолання агресії у дітей з девіантною та делінквентною поведінкою».

Корекційно-профілактична програма являє собою серію тренінгових занять інтегративного типу з елементами психотерапевтичних технік.

Метою програми є пошук альтернативних (соціально-прийнятних) способів задоволення власних потреб і взаємодії з навколишніми.

Завданнями даної програми є:

- усвідомлення власних потреб;
- відреагування негативних емоцій і навчання прийомам регулювання свого емоційного стану;
- формування адекватної самооцінки;

- навчання способам цілеспрямованої поведінки, внутрішнього самоконтролю та стримування негативних імпульсів;
- формування позитивної моральної позиції, життєвих перспектив і планування майбутнього.

Дана програма була адаптована в роботі 10 шкіл соціальної реабілітації для неповнолітніх правопорушників, які не досягли віку кримінальної відповідальності [3, 432–433].

З підлітками, які вчинили насильство в сім'ї працюють органи внутрішніх справ, управління у справах сім'ї, молоді та спорту, кризові центри. У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» у ст. 6 одним із повноважень органів внутрішніх справ є направлення осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми, спрямованої на подолання агресивної поведінки. Стосовно підлітків, таке рішення може бути винесене лише особі, яка досягла 16 років. Таке вікове обмеження існує тому, що направлення на проходження таких програм відбувається тільки після офіційного попередження про недопустимість насильства в сім'ї, а воно виноситься лише особам з 16 років, оскільки це є вік адміністративної та кримінальної відповідальності в нашій країні [2].

На рівні держави затверджена Типова програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та основні засади її реалізації. Метою даної програми є корекція агресивної поведінки осіб, які здійснили насильство в сім'ї. Програмою передбачено інституціоналізацію роботи з кривдниками – побудову системи підготовки кадрів для роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, організацію спеціалізованого навчання та супервізій, методичне забезпечення.

Основними завданнями Типової програми корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї є: ознайомити учасників з основними нормативними документами України, які регламентують гендерні, сімейні та соціально побутові стосунки в родині; навчити учасників визначати власні проблеми та шляхи їх розв'язання; формувати навички безконфліктного спілкування; сприяти зниженню емоційної напруги та особистісної тривожності; формувати навички саморегуляції та самоконтролю; сприяти підвищенню самооцінки та відповідальності за свої вчинки та своє життя; навчити основам аутогенного тренування й релаксації; розвинути здібності розуміти емоційний стан іншої людини й уміня адекватно проявляти свій; сприяти формуванню позитивних ціннісних орієнтацій і моральних уявлень [1, 10–11].

Робота з учнями загальноосвітніх шкіл, які виявляють ознаки агресивної поведінки, чинять насильство щодо однолітків, але поза межами адміністративної або кримінальної відповідальності, покладена на Управління освіти та шкільних психологів. Психологи шкіл працюють

відповідно до свого бачення впровадження подібних програм у школі з підлітками, у низці шкіл України діють авторські програми, затверджені управліннями освіти.

Також на національному рівні існує Розпорядження Кабінету міністрів України від 13 квітня 2011 р. N 330-р Про затвердження плану заходів з виконання у 2011 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, у розділі 2 пункт 1.2 зазначено необхідність вивчення й поширення досвіду впровадження в навчально-виховний процес курсу «Шкільна медіація», з метою вивчення розв'язання конфліктних ситуацій і відповідно, подолання агресивної поведінки.

З підлітками, які опинились у складних життєвих обставинах, бездоглядними та безпритульними підлітками працюють притулки для дітей та центри соціально-психологічної реабілітації дітей. У низці установ діють авторські програми корекції агресивної поведінки, розроблені спільно з громадськими організаціями, як таких затверджених програм немає.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Проаналізувавши низку профілактичних програм і заходів спрямованих на зменшення агресивної поведінки підлітків, ми дійшли висновку, що на державному рівні в Україні існують певні суперечності між механізмом реалізації профілактичних програм та органів, служб і установ, які мають здійснювати комплексну профілактику такої поведінки. Отже, вважаємо актуальною розробку комплексної програми профілактики агресивної поведінки підлітків, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаровська В. Робота з особами, які вчинили насильство у сім'ї / В. Бондаровська // Журнал Психолог. – 2010. – № 21–22. – С. 10–11.
2. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»: за станом від 28 верес. 2008 р. / Верховна Рада України – Офіц. вид. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – (Нормативний документ).
3. Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки (з досвіду роботи спеціалістів психологічної служби системи освіти України) [Електронний ресурс] / авт. кол.: О. П. Абухажар, Н. М. Акімова, В. В. Білецька та ін ; упор.: В. Г. Панок, Ю. А. Луценко – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014.
4. Кочемировська О. О. Національна практика корекції поведінки осіб, що чинять насильство в сім'ї. Огляд програм, що реалізуються або розроблені громадськими організаціями чи іншими інституціями в Україні / О. О. Кочемировська // Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні – 2009 : правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Аналітичний звіт. – К. : ПРООН, 2011.
5. Кочемировская Е. А. Коррекция деструктивных моделей межличностного взаимодействия и формирование навыков просоциального поведения у подростков : практическое пособие / Е. А. Кочемировская, А. А. Гришко. – Харьков : НТМТ, 2007. – 84 с.

РЕЗЮМЕ

Сергеева Е. В. Украинский опыт внедрения программ профилактики агрессивного поведения подростков в центрах социально-психологической реабилитации.

В статье анализируются количественные показатели внедрения профилактических программ за рубежом, а также опыт реализации и внедрения программ профилактики агрессивного поведения подростков с точки зрения различных категорий подростков в Украине: несовершеннолетние правонарушители до достижения возраста ответственности; несовершеннолетние правонарушители, которые достигли возраста уголовной ответственности и получили судебные приговоры; подростки, совершившие насилие в семье; учащиеся общеобразовательных школ, которые проявляют признаки агрессивного поведения, совершают насилие по отношению к сверстникам, но находятся за пределами административной или уголовной ответственности; подростки, оказавшиеся в сложных жизненных обстоятельствах, безнадзорные и беспризорные дети.

Ключевые слова: профилактическая программа; несовершеннолетние правонарушители до достижения возраста ответственности; несовершеннолетние правонарушители, которые достигли возраста уголовной ответственности и получили судебные приговоры; подростки, совершившие насилие в семье; учащиеся общеобразовательных школ, которые проявляют признаки агрессивного поведения, совершают насилие по отношению к сверстникам, но находятся за пределами административной или уголовной ответственности; подростки, оказавшиеся в сложных жизненных обстоятельствах, безнадзорные и беспризорные дети.

SUMMARY

Sergeeva K. The Ukrainian experience the implementation programs for the prevention of aggressive behavior of teenagers in the centers of social and psychological rehabilitation.

The paper analyzes the quantitative implementation of prevention programs abroad, as well as experience in implementation of programs for the prevention of aggressive behavior of teenagers in terms of the different categories of adolescents in Ukraine: young offenders up to the age of responsibility; juveniles who have reached the age of criminal responsibility and received court sentences; teens who have committed domestic violence; students of secondary schools that show signs of aggressive behavior, committing violence against their peers, but are outside the administrative or criminal liability; adolescents who find themselves in difficult circumstances, neglected and homeless children.

At the state level it is approved the Typical program of correctional work with persons who have committed violence in the family and the main foundations of its implementation. The purpose of this program is to correct the aggressive behavior of individuals who committed violence in the family. The program envisages institutionalization of work with offenders – building a system of personnel training for work with persons who have committed domestic violence, the organization of specialized training and supervision, methodological support.

The main objectives of the Typical program of correctional work with persons who committed domestic violence is: to familiarize participants with the basic normative documents regulating gender, family and social relations in the family; to teach the participants to identify their problems and ways of their solution; to form skills of conflict-free communication; to contribute to the reduction of emotional stress and personal anxiety; to form skills of self-regulation and self-control; to enhance the self-esteem and responsibility for their actions and their lives; to teach the basics of autogenic training and relaxation; to

develop the ability to understand the emotional state of another person and the ability to express yourself adequately; to promote a positive value orientations and moral concepts.

After analyzing a number of prevention programmes and activities aimed at reducing aggressive behavior of adolescents, the author concluded that at the state level in Ukraine, there are some contradictions between the mechanism of implementation of prevention programmes and bodies, services and institutions that must implement a comprehensive prevention of such behavior. So, we consider relevant the development of a comprehensive programme for the prevention of aggressive behavior in adolescents found in the centers of social-psychological rehabilitation of children.

Key words: *prevention program, young offenders up to the age of responsibility; juveniles who have reached the age of criminal responsibility and received court sentences; teens who have committed domestic violence; students of secondary schools that show signs of aggressive behavior, committing violence against their peers, but are outside the administrative or criminal liability; adolescents who find themselves in difficult circumstances, neglected and homeless children.*